

نقش قواعد فقهی در حقوق زوجین

سیده زهرا کمالی پارسا^۱

چکیده

شریعت مقدس اسلام برای زوجین، حقوق و وظایفی متقابل که مطابق با فطرت آنهاست، قرار داده است. فقیهان امامیه در چارچوب دانش فقه، با تلاشی مستمر درصدد تبیین این حقوق هستند. از آنجا که تحکیم خانواده مورد تأکید متون دینی ماست، باید از تمام ظرفیت های موجود در اسلام برای حفظ کانون خانواده استفاده نمود قواعد فقهی در وضع قوانین مربوط به زوجین تاثیر داشته و قواعدی نظیر «لاضرر»، «لاخرج»، «المؤمنون عند شروطهم»، «اسقاط حق»، «عدالت» در استحکام خانواده با توجه به حقوق اجتماعی، اقتصادی، اخلاقی زن نقش دارند. از نکات قابل توجه، آن که برخی از قواعد فقهی حاکمه مانند «لاضرر» و «لاخرج» نسبت به پاره ای از حقوق زوجین، حکومت دارند و دامنه آنها را محدود می نمایند.

کلید واژه: قاعده فقهی، حق، زوج، زوجه، خانواده.

^۱ -فارغ التحصیل مرکز تخصصی فقه و اصول النقیسه

مقدمه

رکن اساسی جامعه انسانی، خانواده است و بدون شک با تزلزل آن، جامعه نمی تواند به رشد و پویایی دست یابد، اسلام نیز همانند سایر ادیان الهی بر قداست و جایگاه خانواده تأکید فراوان دارد، اما متأسفانه در دورانی به سر می بریم که علی رغم تکنولوژی پیشرفته و زندگی به ظاهر متمدن، در اثر تقلیدهای آگاهانه یا غافلانه از زندگی غربی، شاید نسبت به چند دهه قبل، امکانات رفاهی مادی در اکثر زندگی ها مشاهده شود ولی دیگر از شادی و نشاط و سکونت و آرامش در این خانواده ها خبری نیست. برخی از افراد تن به ازدواج نداده و برخی دیگر پشیمان از ازدواج، یا برای جدایی تلاش می کنند و یا به زندگی مشترک ادامه داده در حالی که طلاق خاموش میانشان حکم فرماست.

از یک سو نهاد خانواده، به خصوص خانواده اسلامی، مورد هجوم دشمنان، از جمله تفکرات فمینیستی است که با در دست داشتن شبکه های مختلف ماهواره ای، سایت های گوناگون، کتب و نشریات مبتذل و ... درصدد فروپاشی نظام خانواده هستند و از سوی دیگر یکی از دلایل مهم چنین معضلاتی، آشنا نبودن اعضاء خانواده با حقوق و وظایف یکدیگر و در نهایت، عدم رعایت آن می باشد. بدون شک، دین مبین اسلام که کاملترین ادیان الهی است، برای حل این مشکلات، راهکارهایی دارد که می توان به کار بستن قواعد فقهی در حمایت از خانواده را یکی از این راهکارها دانست، لذا باید دید که قواعد فقهی، در وضع قوانین موجود مربوط به زوجین تا چه اندازه مؤثر بوده است و آیا با بررسی دقیق تر قواعد فقهی مرتبط با خانواده می توان به راهکارهای جدیدی در جهت حفظ کیان خانواده دست یافت؟

البته لازم به ذکر است که در زمینه ارتباط قواعد فقهی با مسائل خانواده، مقالات و کتبی به رشته تحریر درآمده است، مانند:

- بررسی اجمالی قاعده نفی عسر و حرج و کاربرد آن در اطلاق، حسام مهرابی.
- عسر و حرج از منظر قانون و رویه قضایی، حسینی.

که اغلب این نوشتارها، مربوط به قاعده لاجرج و ارتباطش با مسأله طلاق می باشد و به جنبه های دیگر پرداخته نشده است و به همین دلیل نیاز به تحقیقات دیگر در این زمینه احساس می گردد.

از این رو با یاری خداوند در این پژوهش برآنیم که میزان تأثیر قواعد فقهی نظیر: قاعده نفی عسر و حرج، لاضرر و لاضرار، الصلح جایز بین المسلمین، المؤمنون عند شروطهم و ... را در تعیین و اجرای حقوق زوجین، در جهت حفظ بنیان خانواده بررسی نمائیم.

خانواده و قواعد فقهی

۱- خانواده و حقوق زوجین

خانواده کوچکترین نهاد اجتماعی است که از پیوندی مقدس به نام ازدواج، بین یک مرد و یک زن، پدید می آید که زوجین در زیر یک سقف به زندگی مشترک پرداخته و در جهت رسیدن به اهداف مادی و معنوی، به همراه یکدیگر، تلاش می نمایند؛ زن و مرد در خانواده، دو عنوان دارند: یکی همسری و دیگری پدری و مادری. خانواده به معنای خاص و محدود، شامل زن و شوهر و فرزندان آنهاست، گروهی که هدایت و حمایت آنها با پدر است و همبستگی میان اعضای آن، حقوق و تکالیفی را به دنبال دارد که در میان سایر خویشان وجود ندارد.^۱ مانند ریاست خانواده که بر عهده زوج قرار داده شده، البته لازم به ذکر است که ریاست خانواده، مقامی است که برای ثبات و مصلحت خانواده به زوج داده شده و امتیاز و حق فردی برای شوهر محسوب نمی شود، این امر بیشتر وظیفه اجتماعی مرد برای تأمین سعادت خانواده است که نباید از آن سوءاستفاده کرد.^۲ همچنان که مرد موظف است، نفقه زن از قبیل غذا، لباس، مسکن، وسایل زندگی و هزینه های ضروری مثل هزینه بهداشت و درمان همسر خود را مطابق عرف، نیاز و شأن اجتماعی او تأمین کند؛ استخدام خدمتگذار برای همسر تابع همین قاعده است.^۳

^۱ - ناصر، کاتوزیان، دوره مقدماتی حقوق مدنی (خانواده)، چاپ سوم، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۰، ص ۱۴

^۲ - محمدرضا، سالاری فر، درآمدی بر نظام خانواده در اسلام، چاپ پنجم، قم، هاجر، ۱۳۹۰، ص ۶۸

^۳ - روح اله، موسوی خمینی، تحریرالوسیله، مترجم: علی اسلامی، ج ۳، قم، دفتر نشر انتشارات اسلامی، ص ۵۶۱

از طرف دیگر یکی از تکالیف زن در برابر شوهر تمکین به شمار می رود که به دو نوع «تمکین خاص» و «تمکین عام» تقسیم می شود. تمکین خاص به برآوردن درخواست های جنسی شوهر و تمکین عام به اطاعت از شوهر و پذیرفتن ریاست شوهر در خانواده گفته می شود. وظیفه تمکین عام ایجاب می کند که زن نظرات مرد را در مورد کارها و روابط اجتماعی خود بپذیرد.

۲- قاعده ی فقهی

قاعده فقهی، یک حکم کلی فقهی است که به طور غالب در ابواب مختلف فقه و گاهی تنها در یک باب، قابل تطبیق بوده و بر پایه آن می توان به احکام جزئی مسائل فقهی دست یافت.^۱

ریشه قواعد فقهی در قرآن و روایات است، در کتاب الهی به آیاتی برمی خوریم که اصل کلی ای که قابل تطبیق بر موضوعات متعدد است را بیان می کند، نظیر: «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ»^۲ در دین کار سنگین و سختی بر شما قرار نداد. پیامبر نیز در طول حیات خویش به قواعدی نظیر «لاضرر و لا ضرار» اشاره فرمود. ائمه «علیهم السلام» نیز این سیره تشریعی را پربارتر کردند. در عصر غیبت و عدم دسترسی به امام معصوم «علیه السلام» فقها به تدریج مجموعه های قواعد فقهی که در استنباط احکام، به کار می آید را تدوین کردند. با توجه به اصل ۱۶۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی که می گوید: «در صورت سکوت و اجمال و فقدان نص قانونی، قضات محاکم می بایست با استفاده از متون و اسناد و منابع معتبر و قواعد فقهی، رفع مراغه و فصل خصومت کنند»، اهمیت توجه به قواعد فقهی روشن می شود.^۳

^۱ - محسن، فتاحی، بررسی قاعده الزام از دیدگاه فقه و حقوق، چاپ اول، قم، نشر ادیان، ۱۳۹۰، ص ۵۳

^۲ - سوره حج (۲۲) آیه ۷۸

^۳ - حبیب اله، طاهری، حقوق مدنی، جلد دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ص ۲۲۸

میزان تأثیر قواعد فقهی در وضع قوانین مربوط به زوجین

۱- حقوق زوج

۱-۱- ریاست خانواده

ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی می گوید:^۱ «در روابط زوجین، ریاست خانواده از خصایص شوهر است».

قاعده فقهی «اصاله الزوم فی العقود» با این ماده قانونی ارتباط دارد، زیرا براساس این قاعده فقهی، هیچ یک از طرفین عقد حق برهم زدن آن را ندارند. عقد نکاح از عقود لازمه است و زوجین نمی توانند آن را برهم بزنند مگر زوج بواسطه طلاق و یا هر کدام از زن و شوهر اگر در طرف مقابل عیبی از عیوبی باشد که به سبب آن حق فسخ عقد نکاح را خواهند داشت. وقتی عقد نکاح، لازم است پس آثار و نتیجه آن هم لازم می شود نتیجه عقد نکاح، زوجیت است که بر اثر زوجیت، حقوق تکالیفی برای زوجین پدید می آید مانند حق ریاست در خانواده برای شوهر، حق نفقه و حق مهریه برای زن، تمکین عام و خاص زن از شوهر که حقی برای زوج و وظیفه ای برای زوجه محسوب می شود.

۲-۱- تمکین و سکونت در منزل شوهر

۱-۲-۱- ماده ۱۱۱۴ قانون مدنی

«زن باید در منزلی که شوهر تعیین می کند سکنی نماید مگر آن که اختیار تعیین منزل به زن داده شده باشد».

ارتباط قاعده فقهی «المؤمنون عند شروطهم»^۱ با این ماده قانونی به این صورت است که اگر به عنوان مثال در ضمن عقد نکاح، شوهر حق مکان را به زن بدهد پس از عقد، مخالفتی نمی تواند داشته باشد.

^۱ - تمام مواد قانونی در این فصل از کتاب زیر گرفته شده است.

جهانگیر، منصور، قوانین و مقررات مربوط به ازدواج و طلاق، دوازدهم، تهران، دیدار، ۱۳۸۴

قرآن کریم در این باره می فرماید:

«ای مؤمنان، از بسیاری از گمان ها بپرهیزید چرا که بعضی از گمان ها گناه است و در کار دیگران تجسس نکنید».^۱

از آنجا که پیشگیری بهتر از درمان است، زن و شوهر نباید زمینه بدبینی را فراهم نمایند.

مقام معظم رهبری در این زمینه می فرماید:

«من همیشه به مردان جوان توصیه می کنم که در معاشرت با نامحرم و حتی محارم، کاری نکنید و حرفی نزنید که همسران خود را وادار به حسادت کنید؛ به دختران جوان هم سفارش می کنم که در برخوردشان با مردان بیگانه، کاری نکنند و حرفی نزنند که حس حسادت و غیرت شوهرانشان را تحریک نماید. این حسادت ها، بدبینی می آورد و پایه های محبت را سست می کند و از ریشه می سوزاند».^۲

بر طبق قواعد فقهی لاضرر و لاضرار زن و شوهر باید از سوءظن و بدبینی نسبت به یکدیگر دست برداشته و به جای آن خوش گمان و مثبت اندیش باشند. مثبت اندیشی، موجب راحتی و آرامش جسم و روح و روان است؛ بنابراین زوجین برای استحکام بنیان خانواده باید عینک خوش بینی زده و به خاطر نعمت های الهی از آن جمله نعمت خانواده، خداوند منان را شاکر باشند؛ تا هم زندگی آرام و موفق داشته باشند و هم از اجر معنوی بهره مند گردند.

^۱ - سوره مبارکه حجرات (۴۹) آیه ۱۲

^۲ - زهرا، آیت الهی و دیگران، اخلاق خانواده، چاپ نهم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲، ص ۱۷۴، نقل از مطلع عشق، خطبه عقد دهم، آذر ۷۹

نتیجه گیری

به حکم کلی فقهی که در باب های گوناگون فقه و یا در یک باب، قابل اجرا باشد، قاعده فقهی گفته می شود، که به کار بستن آن، اختصاص به مجتهد ندارد و مکلف نیز می تواند آن را به کار ببندد.

برخی از قواعد فقهی مثل "لا حرج" و "لا ضرر" دایره بعضی از حقوق زن و شوهر را محدود می نمایند. قواعد فقهی نظیر: اصالة اللزوم فی العقود، المؤمنون عند شروطهم، لا ضرر و لا ضرار، لا حرج و ... در وضع قوانین مربوط به حقوق زوجین نقش بسزایی داشته است.

قواعدی مانند: لا حرج، لا ضرر و لا ضرار، اهم و مهم، جبّ و ... در حمایت از بنیان خانواده مؤثر می باشند.

با بکارگیری قواعدی مثل: اسقاط حق، عدالت، لا ضرر، المؤمنون عند شروطهم و ... می توان به گونه ای رفتار نمود که اقتدار شوهر در خانواده حفظ شده و در عین حال، زن نیز به فعالیت های اجتماعی مشروع بپردازد، در نتیجه حقوق اجتماعی زوجین مراعات شود. در این زمینه زن و شوهر می توانند ضمن عقد ازدواج شرط یا شرایط مشروعی، به صورت صریح یا ارتکازی معین نمایند و بدین وسیله کانون خانواده خود را در مقابل آسیب های جدی پس از ازدواج مصون نگه دارند.

اجرای قواعدی مانند: الناس مسلطون علی اموالهم، الصلح جائز بین المسلمین، لا ضرر و ... زن و شوهر را در انجام وظیفه نسبت به حقوق اقتصادی خود و دیگری و در نهایت، حفظ کانون خانواده یاری می نماید.

مهمترین بخش از حقوق زن و شوهر، رعایت حقوق اخلاقی نظیر، احترام متقابل، حسن خلق، مدارا با یکدیگر، ایثار و ... است که یا پشتوانه قواعدی مثل: حرمة اهانه المحترمات فی الدین، لا حرج و ... سبب تحکیم بنیان خانواده و رعایت سایر حقوق متقابل زوجین خواهد شد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

کتاب فارسی

- ۱- آذرنوش، آذرتاش، فرهنگ معاصر عربی، یازدهم، تهران، نی، ۱۳۸۸
- ۲- آیت اللهی، زهرا، و جمعی از نویسندگان، اخلاق خانواده، نهم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲
- ۳- باقری طاقانکی، سبزه‌علی، و ناصری نژاد، اعظم، برای تمام خانواده ها، سوم، قم، نصایح، ۱۳۸۷
- ۴- پسندیده، عباس، هنر رضایت از زندگی، هشتم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۰
- ۵- جوادی آملی، عبدالله، زن در آئینه جلال و جمال، دوم، قم، رجاء، ۱۳۷۱
- ۶- جهانگیر، منصور، قوانین و مقررات مربوط به ازدواج و طلاق، دوازدهم، تهران، دیدار، ۱۳۸۴
- ۷- حسینی، عبدالرحیم، رساله ای در باب حق و حکم، اول، تهران، بین الملل، ۱۳۸۷
- ۸- حسینی، مجتبی، احکام روابط زن و شوهر، سوم، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹
- ۹- رحیمی، عباس، ازدواج موفق، ششم، قم، جمال، ۱۳۹۰
- ۱۰- سالاری فر، محمدرضا، درآمدی بر نظام خانواده در اسلام، قم، هاجر، ۱۳۹۰
- ۱۱- طاهری، حبیب اله، حقوق مدنی، ۲، قم، دفتر نشر انتشارات اسلامی، بی تا
- ۱۲- علاسوند، فریبا، زنان در موازنه حق و تکلیف، اول، تهران، بی طرفان، ۱۳۸۵
- ۱۳- فتاحی، محسن، بررسی قاعده الزام از دیدگاه فقه و حقوق، اول، قم، ادیان، ۱۳۹۰

۱۴- فلسفی، محمدتقی، شرح و تفسیر دعای مکارم الاخلاق، ۳، دوم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۴

۱۵- کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی خانواده، سوم، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۰

۱۶- نوحی، حمیدرضا، قواعد فقهی در آثار امام خمینی، دوم، تهران، عروج، ۱۳۸۶

۱۷- همایونی، علویه، زن مظهر خلاقیت الله به انضمام شخصیت زن، سوم، اصفهان، علویه همایونی، ۱۳۷۱

کتاب عربی

۱- بجنوردی، محمدحسن، القواعد الفقهیه، ۵، قم، دلیل ما، ۱۳۸۲

۲- حلی، جعفر بن الحسن، شرائع الاسلام، ۱، اول، بی جا، الفقهه، ۱۴۲۷

۳- طوسی، محمد بن الحسن، تهذیب الاحکام، سیدحسن الخراسان، ۶، سوم، بیروت، دارالأضواء، ۱۴۰۶

۴- عاملی، حرّ، وسائل الشیعه (ده جلدی)، ۱، اول، قم، ذوی القربی، ۱۳۸۷

۵- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، محمدباقر کمره ای، ۱، پنجم، تهران، اسوه، ۱۳۸۱

۶- _____، _____، فروع کافی، محمدحسین درایتی، ۱۰، قم، دارالحديث، ۱۳۸۷

۷- محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، حمیدرضا شفیعی، ۵، اول، قم، دارالحديث، ۱۳۷۷

۸- مغنیه، محمدجواد، فقه الامام الصادق، ۵، دوم، قم، مؤسسه انصاریان، ۱۴۲۱

۹- مکی عاملی، شمس الدین محمد، لمعه دمشقیه، علی شیروانی، ۲، بیست و نهم، قم، دارالفکر، ۱۳۸۵

۱۰- موسوی خمینی، روح اله، تحریرالوسیله، علی اسلامی، ۳، قم، دفتر نشر انتشارات اسلامی، بی تا

۱۱- نوری طبرسی، حسین، مستدرک الوسائل، ۱۴، اول، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۷

مقالات و پایان نامه ها

۱۲- امیری فرد، زهرا، «شروط صحت عقد قرارداد» پایان نامه سطح ۳، مدرسه علمیه حضرت زینب «سلام الله علیها»، رفسنجان، ۱۳۸۶

۱۳- علیدوست، ابوالقاسم، عشایری منفرد، محمد، «خروج از منزل بدون اذن شوهر از منظر قاعده لاضرر». سایت اینترنتی [www. a-alidoost.ir](http://www.a-alidoost.ir)